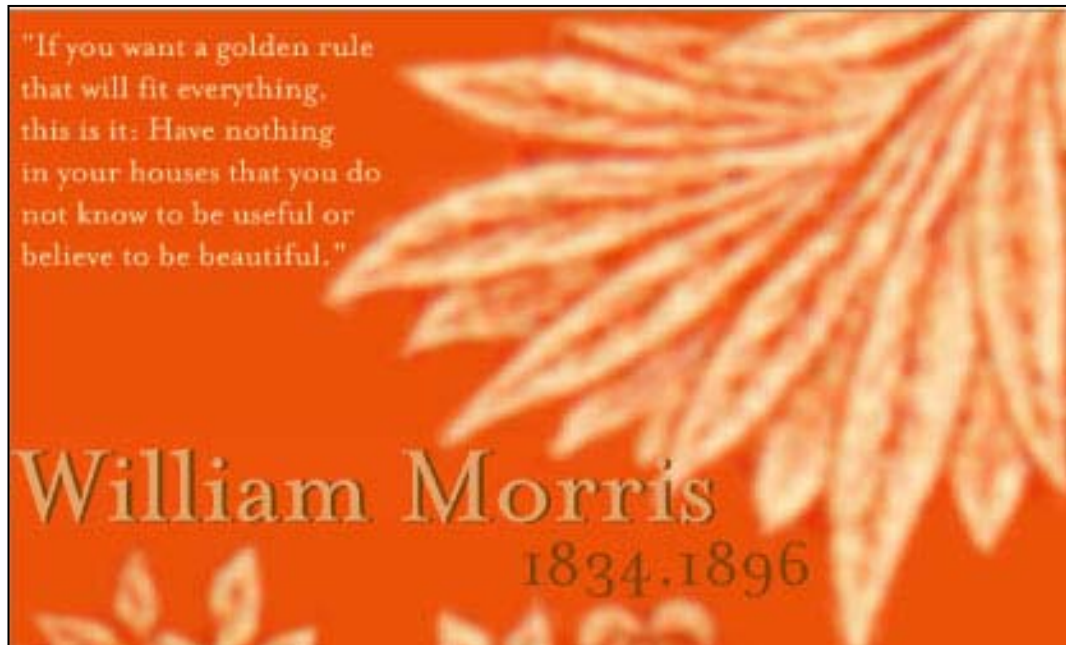

Een filosofisch-ideologische beschouwing

Erfgoed en utopie

Erfgoed, kwestie van verleden en toekomst van de mens

De mens is een wezen dat zich van andere dieren onderscheidt door zijn rationaliteit (verstand), dat is het vermogen om los te komen van het hier en nu, m.a.w. zich een ander perspectief voor te stellen (plaats om de zaken te bekijken), zich het verleden te herinneren en zich de toekomst in te beelden (hopen of verwachten).

Het vermogen om terug te gaan in het verleden en zich in de toekomst te verplaatsen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het een kan niet zonder het ander. Wie nog niets meegemaakt heeft of zich dat niet kan herinneren (zoals een baby, of een demente bejaarde), kan zich geen toekomst voorstellen. Hier ligt de fundamentele reden waarom de mens niet zonder geschiedenis kan. Wie geen aandacht besteedt aan de geschiedenis (waaronder uiteraard erfgoed), kan niet op verstandige wijze de toekomst plannen.

Maar ook het omgekeerde geldt: wie niet aan de toekomst denkt, kan niet verstandig omgaan met de geschiedenis. De betekenis van erfgoed hangt samen met de visie die de mens heeft over de toekomst.

Twee visies staan hierbij tegenover elkaar.

Twee gebruikswijzen van erfgoed

Wel niemand zal de noodzaak van erfgoed betwisten, in de zin dat we moeten erven. Zonder dingen die we krijgen van de vorige generatie zou er nauwelijks iets veranderen aan de menselijke bestaanswijze. De eerste beperkte stap van dier naar mens zou telkens opnieuw gezet moeten worden. Voortschrijdende menselijke cultuur is pas mogelijk geworden omdat we dingen van vroeger kunnen bewaren. Daar ligt ook de kern van opvoeding: de nieuwe generatie de reeds gekende zaken doorgeven zonder dat zij die zaken opnieuw moet ontdekken of uitvinden. Dit geeft een spanning binnen de opvoedingspraktijk, in zover je zaken beter leert door ze zelf te ontdekken of uit te vinden (door ervaring) i.p.v. ze te moeten reproduceren. De kunst van het opvoeden bestaat

erin de twee werkwijzen van leren, zelf ontdekken of uitvinden enerzijds en overnemen van de vorige generatie anderzijds, op de beste wijze te combineren.

Eens erfgoed geërfd is, stelt zich echter een belangrijke vraag: is het geërfdde waardevol op zich zoals het is, of enkel waardevol als vertrekpunt om verder te gaan, om het geërfdde te wijzigen of zelfs te vervangen door iets beters?

In het eerste geval bewaren we het erfgoed om het verder te gebruiken. We blijven wonen in het huis van onze ouders, we spelen met de porseleinen pop van grootmoeder, we behouden het bestaande politieke systeem. Het erfgoed heeft economische en actuele waarde.

In het tweede geval verliest het erfgoed zijn waarde zodra we verder kunnen gaan. Het oude huis lijkt ons niet comfortabel genoeg, de porseleinen pop is te breekbaar, het politieke systeem heeft teveel tekorten. We behouden enkel nog de fundering of de vestigingsplaats van de geërfdde woning en bouwen een nieuw huis, we kopen een Barbie van plastic, we wijzigen de regels van het politieke spel. Hier en daar bewaren we enkele voorbeelden van vroeger, uit respect voor de vroegere generatie of om ons de vroegere tijd te kunnen herinneren (en dan vast te stellen dat het nieuwe beter is). Het bewaarde erfgoed heeft slechts culturele en historische waarde.

De eerste houding komt voor bij wie denkt dat de toekomst niet moet of niet kan veranderd worden. Dit was de houding van de christelijke cultuur uit de middeleeuwen.

Erfgoed vernietigd door de idee van economische groei

Voor de middeleeuwer was de toekomst in de eerste plaats het leven na de dood. Het leven hier op aarde had weinig waarde. De traditionele levenswijze en levenswijsheid hadden hun deugdelijkheid bewezen. De kathedralen werden gebouwd voor de eeuwigheid (en gelukkig – cultuurhistorisch gezien - staan er nog vele overeind). Bewaren was de eerste opdracht, desnoods met de harde hand en de botte bijl.

Bovendien, wat viel er te veranderen? De macht van de mens was verwaarloosbaar, de natuur met haar epidemies en hongersnoden overweldigend. De mens verdiende zijn brood in het zweet zijns aanschijns en het leven van de mensen lag in Gods hand.

Met de Renaissance kwamen nieuwe technieken en stilaan ook nieuwe ideeën.

Het leven hier op aarde won weer aan betekenis. Toch bleef de samenleving conservatief – met dat verschil dat de avant garde nu ook dingen uit een oudere, meer mensgerichte cultuur wou herontdekken en bewaren. Thomas Moores *Utopia* (rond 1500) blijft een statische samenleving met sobere levenswijze waarin echter – dat is het nieuwe - iedereen gelijk en gelukkig is. Een utopie – dat is de ideale samenleving – moet toch per definitie niet veranderd worden. Maar stilaan kreeg het begrip utopie een nieuwe betekenis.

oude uitgave van Moores *Utopia*

De nieuwe denkwijze leidde tot een nieuwe natuurfilosofie – de exacte wetenschap – en die leidde tot nieuwe uitvindingen. Niet langer verbeterden ambachtslui hun werktuigen vertrekkend vanuit een probleem op basis van trial en error in de praktijk (= techniek), maar theoretisch denkers ontwikkelden nieuwe werkwijzen op basis van hun kennis verkregen door experimenten in het laboratorium (=technologie).

Francis Bacon beschrijft in zijn *New Atlantis* (rond 1625) een nieuwe utopie: een samenleving waarin de wetenschap zorgt voor fantastisch nieuwe uitvindingen. De toekomst kan veranderd worden en dat moet ook, want het zal leiden tot de perfecte samenleving. De utopie is de toekomstige samenleving geworden.

De kapitalistische uitwerking bleek niet voor iedereen geluk te brengen, dus bedachten socialisten nieuwe varianten van de utopie, zoals Fourier (rond 1820) en Karl Marx (*Het communistisch manifest*, rond 1850). Kapitalisten en socialisten hebben echter hun vooruitgangsgeloof gemeenschappelijk. Er komt, dank zij de niet te stoppen wetenschappelijke en technologische vooruitgang, een absoluut noodzakelijke groei van de economie, wat leidt tot steeds meer materiële goederen en dus meer geluk. Het nieuwe is per definitie goed, het oude is bijna nooit waardevol en verdient dan ook zelden om bewaard te worden.

Na de eerste wereldoorlog schakelde deze beweging in een hogere versnelling ("les années folles" 1920) en na de tweede oorlog ging de klim nog steiler (de "golden" jaren 1950 en 1960). Oude monumenten gingen onverbiddelijk tegen de grond, lang leve het nieuwe wonder van het Atomium. Huishoudtoestellen werden steeds vlugger vervangen en er kwamen steeds nieuwe gadgets bij.

Vanaf 1980 kwam er wel meer aandacht voor erfgoed, maar dat was eerder een kwestie van cultuur als teken van rijkdom (en een kwestie van vrijetijdsvulling) dan van een ernstige reflectie over verleden en toekomst. De groei verhevigde nog en is door de globalisering een wereldwijd fenomeen geworden.

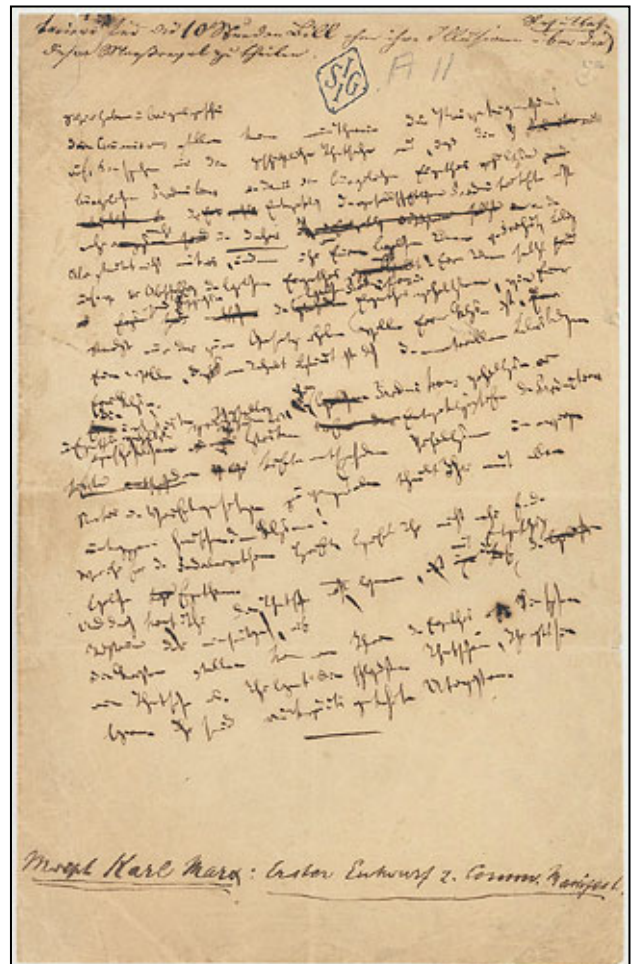
Dat lijkt positief, maar dat is het niet: het brengt het belangrijkste erfgoedstuk van iedereen in gevaar, onze wereld.

De wereld, een bedreigd stuk erfgoed

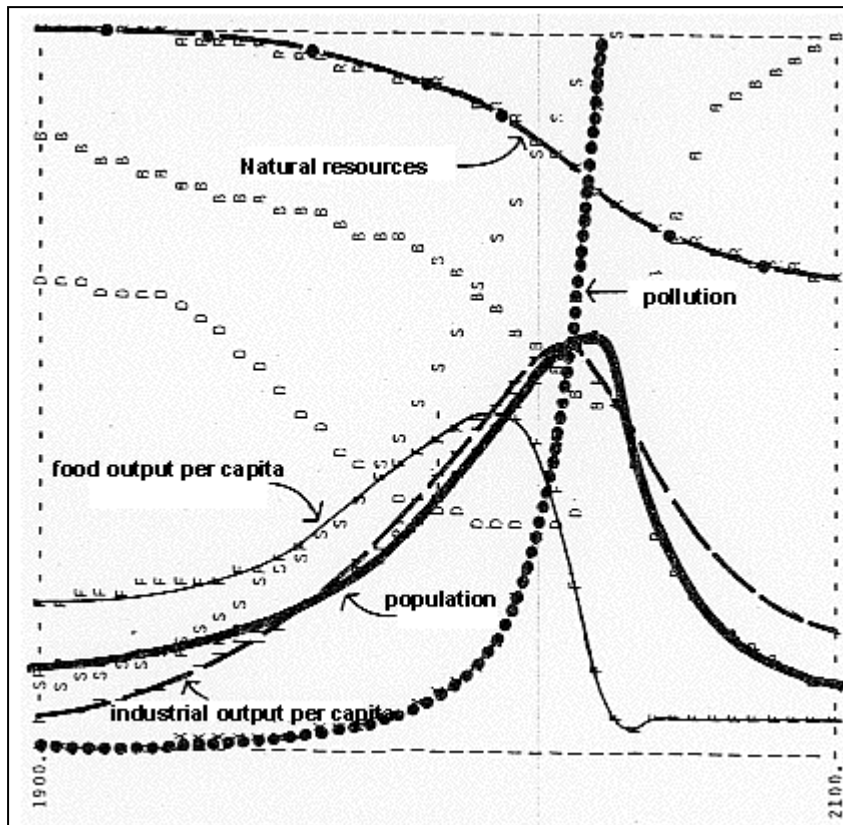
Het rapport van de Club van Rome stelde al in 1972 dat er "grenzen aan de groei" zijn én dat die vlug in toekomst bereikt zouden worden.

Niemand luisterde echt. Hier en daar werden – om het geweten te sussen - een aantal milieumaatregelen voorgesteld, en de meerderheid ging vrolijk verder zonder de enig echte mogelijk oplossing te overwegen: stoppen met groeien en indien nodig weer afbouwen.

De gevolgen zijn niet langer te ontkennen.

kladversie van Marx' Communistisch Manifest

Evolution of the main variables studied between 1900 and 2100 with "illimited" natural resources. It is not the exhaustion of natural resources that lead to a collapse, but the "explosion" of pollution. In the model, it then leads to a decrease of the agricultural output, that regulates the population. Let's note that the common word used for a regulation of the population caused by a decrease of the agricultural output is....starvation.

een grafiek uit het Rapport van de Club van Rome

De mens, dat enige wezen met – helaas vrij beperkte – rationaliteit, heeft de grenzen van de aarde overschreden, zowel wat het gebruik van natuurlijke hulpbronnen betreft (grondstoffen en fossiele energie zijn binnen korte tijd op), als het vermogen van de aarde om de invloed van de mens te verwerken (het ecologisch systeem kan zich niet meer herstellen, met als gevolg erosie van de bodem, opstapeling van vernietigend vergif, ziekmakend fijn stof, wijzigingen in atmosfeer en klimaat met onvoorspelbare veranderingen). Sinds midden van de jaren 1980 overschrijdt de wereldproductie van materiële goederen de draagkracht van de aarde.

De grenzen van de aarde overschrijden is uiteraard slecht zeer korte tijd mogelijk, net zoals onder nul gaan op je bankrekening of 20 uren per dag werken. Als er geen drastische maatregelen genomen worden (i.p.v. te geloven in nog te ontwikkelen technologische wonderoplossingen) volgt binnenkort de ineenstorting, misschien plots (bv. door een wereldoorlog of atoomramp), misschien door een geleidelijke, maar zich versnellende ontwrichting van het wereldsysteem (wat reeds begonnen is, denk aan terrorisme en aan de migratie van economische vluchtelingen).

Daar komt nog bij dat het niet volstaat om de wereldproductie van materiële goederen te verminderen tot ze weer binnen de grenzen valt. De duurzame productie (niet duurzame "ontwikkeling" – want dat is groei, maar stationaire productie) zal gelijk moeten verdeeld worden over alle wereldburgers.

Dat is niet enkel een eis opgelegd door rechtvaardigheid, maar even zeer door de drang tot zelfbehoud van iedereen.

De nu bestaande ongelijkheid is immers een motor van de desastreuze groei. Zonder gelijkheid zal er van een stabiele wereld niets in huis komen.

Wat we mogen verbruiken is een eenvoudige rekensom.

Met de nu bestaande techniek (niet de techniek uit de dromen van wetenschapsoptimisten) kunnen we een jaarlijkse hoeveelheid x opwekken aan hernieuwbare energie, dus mag iedere wereldburger in principe x gedeeld door 6,5 miljard energie gebruiken. Op de aarde is gegeven de techniek y m^3 water te gebruiken, dus mag iedere wereldburger y gedeeld door 6,5 miljard m^3 gebruiken.

Op basis van deze berekeningen kan dan afgeleid worden wat kan en niet kan qua levensstijl.

Een voorbeeld: Belgen zullen veel minder vlees kunnen eten want wie vlees eet verbruikt 20 keer meer natuurlijke hulpbronnen dan wie plantaardig voedsel gebruikt (als ik een krop sla eet, verbruik ik water van een paar maand die de groente nodig heeft gehad om te groeien; als ik een biefstuk eet, verbruik ik water van vele jaren die nodig waren om het dier en zijn veevoeder te kweken).

Het gebruik van de rijke wereldburgers – bij wie de Belgen mee aan kop lopen – zal drastisch moeten dalen. Gelijkheid betekent dat wie nu het meeste heeft, het meeste zal moeten minderen. Belangrijk is te beseffen dat dit geen droevige boodschap is.

Dat lijkt enkel een droevige boodschap voor wie dagelijks met grote middelen gemanipuleerd wordt om het geluk na te streven door rijkdom.

Het is daarentegen een geruststellende boodschap voor wie de wijsheid inziet dat, eens de basisbehoeften bevredigd, geluk niet ligt in meer materiële zaken, maar in genieten van mooie dingen, in creatief zijn en vooral in gewaardeerd en bemind worden.

Om tot zo'n wijsheid of geluk te komen zal er een echte ommezwaai moeten komen in het politiek en vooral het economisch systeem, maar dat mag ons niet tegenhouden te doen wat noodzakelijk en dringend is.

Inspiratie voor zo'n andere levensstijl kan gevonden worden in utopieën van vroegere schrijvers, die soberheid (leven binnen de grenzen) én gelijkheid verdedigen.

Erfgoed en utopieën van Moore en Morris

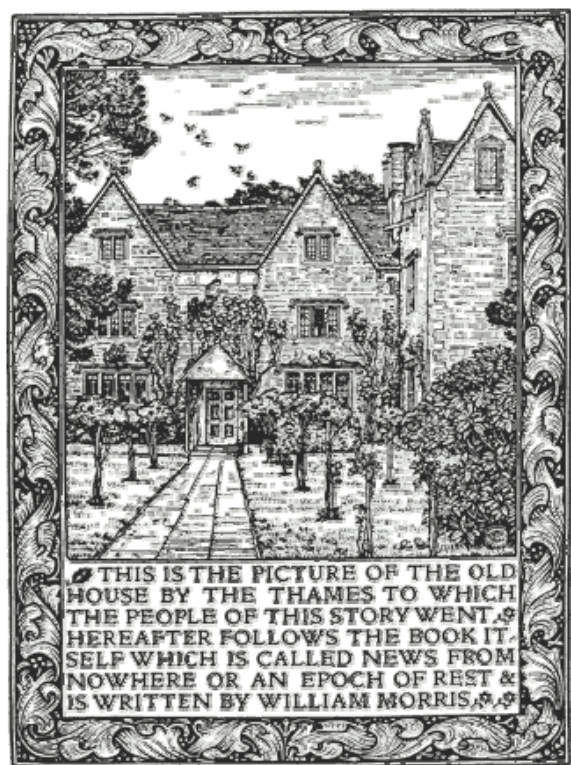
Het is tijd om Thomas Moore te herlezen: mensen kunnen gelukkig zijn met een zeer sobere levensstijl.

Natuurlijk valt er flink wat kritiek te geven. Zo stelt William Morris in zijn voorwoord tot de Engelse vertaling van *Utopia* in 1893: "Niet alleen zijn er op dat gelukkige eiland slaven en is er een koning en worden priesters bijna aanbeden en zijn er wrede straffen voor echtbreuk, maar er is ook het hele boek door een atmosfeer van ascetisme [...] eigen aan een middeleeuwse monnik." Teveel soberheid en te weinig mensenrechten bij Moore, zeer zeker, maar de twee fundamentele uitgangspunten zitten goed: gelijkheid en tevredenheid met een beperkt niveau van materiële goederen.

Dat zijn de 2 pijlers die William Morris zelf overneemt in zijn utopische roman *News from nowhere* uit 1890.

een wandtapijt door William Morris

een illustratie uit "News from nowhere"

Het is tijd om William Morris (1834-1896) te ontdekken.

Wie al van hem gehoord heeft, kent hem meestal enkel als bezieler van de *Arts and Crafts Movement* en als begenadigd ontwerper van behangpapier, boekomslagen en andere siervoorwerpen.

Zijn grote belang ligt echter elders: hij is een van de weinige socialisten (deels geïnspireerd door Karl Marx) die niet uit het kapitalisme de idee van nooit stoppende groei overneemt, die (in tegenstelling tot Marx en bijna al zijn volgelingen) niet het onvoorwaardelijk geloof in industrialisering behoudt.

Morris, oprichter van een van de eerste erfgoedorganisaties (*Society for the Protection of Ancient Buildings*, 1877) beschrijft een samenleving waar iedereen in gelijke mate al het noodzakelijke heeft, maar ook niet meer verlangt, omdat er geen kunstmatig opgewekte behoeften zijn - en dat maakt dat er geen conflicten zijn (met uitzondering van af en toe een onvermijdbaar passioneel drama), dat iedereen vriendelijk is voor de anderen, dat iedereen met plezier en met gemak door het leven gaat.

Arbeid – beperkt in omvang omdat de behoeften beperkt zijn – is in de eerste plaats een kwestie van plezier, van grote voldoening schenkende creatie, want er worden mooie dingen gemaakt, in de stijl en op de wijze van de vroegere kunstambachten – dingen die de volgende generaties met plezier zo lang mogelijk bewaren.

Zo'n een maatschappij is dringend gewenst!

Erfgoed en utopie

Ideeën over de organisatie van de samenleving (ideologieën), zowel uitgevoerde ideeën (voorbij of huidige culture en politieke systemen) als voorstellen (utopieën), vormen het belangrijkste immateriële erfgoed van een samenleving. Het is van cruciaal belang om vast te stellen welke van deze systemen niet goed zijn en welke wel waard zijn om te realiseren.

Het wordt meer en meer duidelijk dat onze huidige manier van leven en samenleven (kapitalisme en consumentisme) niet houdbaar is in onze geglobaliseerde wereld.

Er moet nagedacht over een andere manier om te leven en samen te leven. De grote principes hiervan zijn duidelijk: naast échte gelijkheid, een beperkte productie en consumptie van materiële goederen in een samenleving die minder weggooit en meer erfgoed bewaart.

Paul Gordyn